

דיון בשמים

ספר איוב

ספר איוב¹ מתחיל באחד הסיפורים המעניינים בתנ"ך, בו אנו רואים דיאלוג בין א-לוהים לבין השטן. בעוד שא-לוהים מוזכר בתנ"ך וברור לכולם למי הכוונה, השטן מופיע כאן לראשונה בתנ"ך בתור דמות עם אישיות משל עצמה.

כבר בפסוק הפתיחה לספר ישנו תיאור של איוב: "איש היה בארץ עוף איוב שמו והיה האיש ההוא תם וישר וירא א-לוהים וסר מרע". לאחר שהספר מתאר לנו את איוב ואת חייו, הוא מתאר מה שקורה, לא כאן על הארץ, אלא במלכות השמים.

ויהי היום ויבאו בני הא-לוהים להתיצב על ה' ויבוא גם השטן כתוכם. ויאמר ה' אל השטן מאין תבא ויען השטן את ה' ויאמר משוט בארץ ומהתהלך בה. ויאמר ה' אל השטן השמת לבך על עבדי איוב כי אין כמהו בארץ איש תם וישר ירא א-לוהים וסר מרע. ויען השטן את ה' ויאמר החינם ירא איוב א-לוהים. הלא אתה שכת כעדו ובעד ביתו ובעד כל אשר לו מסביב מעשה ידיו ברכת ומקנהו פרץ בארץ. ואולם שלח נא ירך וגע בכל אשר לו אם לא על פניך יברכך. ויאמר ה' אל השטן הנה כל אשר לו בידך רק אליו אל תשלח ירך ויצא השטן מעם פני ה'.

(איוב א', ו-יב)

בפסוקים יש תיאור של התיצבות כל בני הא-לוהים ובכללם השטן. א-לוהים פונה אל השטן בשאלה: "השמת לבך אל עבדי איוב...?" - בה הקב"ה מתאר את איוב כ"איש תם וישר ירא א-לוהים וסר מרע". בעקבות דבריו של הקב"ה, בהם הוא מתגאה על כך שישנו עובד ה' כמו איוב, באה תשובתו של השטן. בתשובתו מנסה השטן לומר לקב"ה שאין המצב אידאי, אלא שאותה יראת א-לוהים שקיימת באיוב למעשה איננה יראה אמיתית, היא תוצאה של הצלחת איוב ושגשוגו הכלכלי. השטן טוען לפני הקב"ה שאין זו מעלה גבוהה להיות צדיק כאשר ההתמודדויות כה מעטות - זו לא חכמה להיות צדיק כשזה משתלם.

מתוך דברי השטן אין רואים רצון הרסני, אלא בעיקר הצגת הבנה אחרת² לאותה יראת א-לוהים שנמצאת אצל איוב. אם נתבונן בפסוקים נוכל לראות שאין השטן מבקש מאת הקב"ה לפגוע באיוב, אלא רק מתאר מציאות שבה לדעתו תתגלה מהות יראתו של איוב. הקב"ה מציע לשטן לפגוע באיוב מתוקף תפקידו כשטן (כפי שנראה בהמשך): "הנה כל אשר לו בידך רק אליו אל תשלח ירך", והשטן יוצא בשליחותו של ה'.

אין אנו רואים פה רצון עצמאי של השטן, אלא חשיבה עצמאית של השטן - כל מעשיו נעשים על פי ה'. בעקבות דברי הקב"ה ותגובת השטן, מתחיל בעצם הניסיון, אשר מטרתו לבדוק מי צודק: א-לוהים או השטן. לאחר דיון זה, השטן יוצא ומכה את איוב ע"י פגיעה ברכושו ובבניו. איוב מגיב באומרו: "עָרַם יָצַתִּי מִבֶּטֶן אִמִּי וְעָרַם אֲשׁוּב שָׁמָּה, ה' נָתַן וְה' לָקַח, יְהִי שֵׁם ה' מִבְּרַךְ". איוב מקבל עליו את הדין.

לאחר מכן ישנו נוסף בין א-לוהים והשטן:

ויהי היום ויבאו בני הא-לוהים להתיצב על ה' ויבוא גם השטן כתכם להתיצב על ה'. ויאמר ה' אל השטן אי מזה תבא? ויען השטן את ה' ויאמר משוט בארץ ומהתהלך בה. ויאמר ה' אל השטן השמת לבך אל עבדי איוב כי אין כמהו בארץ איש תם וישר ירא א-לוהים וסר מרע, ועדנו מחזיק בתמתו ותסיתני בו לבלעו חנם. ויען השטן את ה' ויאמר, עור כעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו. אולם שלח נא ירך וגע אל עצמו ואל בשרו, אם לא אל פניך יברכך. ויאמר ה' אל השטן הינו בידך אך את נפשו שמור.

(שם ב', א-י)

1. חלק מהדברים נאמרו בלימוד ספר איוב עם צבי זוסמן.
2. בגולות ה' (עמ' 236) צחי ריינמן מראה שהשטן מציג לאברהם אפשרות אחרת בהקשר לעקידה. שטן = סטרא אחרא = צד אחר, הבנה אחרת.

גם כאן, כמו בפעם הקודמת מתוארת ביאת כל בני הא-לוהים לפני ה' ובכללם השטן. א-לוהים פונה אל השטן ומדבר על עבדו איוב, שעודנו מחזיק בתומתו. גם כאן בעקבות דברי ה' השטן טוען את אותה טענה שטען לפני כן - אמונת איוב ויראתו אינם קיימים בפני עצמם אלא הינם פועל יוצא של חישוב תועלתני. בדומה לפעם הקודמת, שוב אין השטן מבקש מא-לוהים שיפגע באיוב, אלא מציין כעובדה, שפגיעה בגופו של איוב אשר איננה פגיעה חיצונית גרידה - תחשוף את מהות יראתו. הקב"ה הוא זה שמרשה לשטן לבצע את הצעתו. השטן יוצא בשליחותו של א-לוהים ומכה את איוב בשחין!

לאחר זאת אשת איוב פונה אל איוב:

ותאמר לו אשתו עורך מחזיק בתמתך, ברך א-לוהים ומוות! ויאמר אליה כדבר אחת הנבלות תדברי, גם את הטוב נקבל מאת הא-לוהים ואת הרע לא נקבל, ככל זאת לא הטא איוב בשפתיו. (שם, ט'-)

גם בטענת אשת איוב וגם בתשובתו של איוב, אין השטן קיים בתור ישות, כל התייחסותם היא רק אל א-לוהים. השטן נתפס כשליחו של הקב"ה בלבד, ובעצם - ההוראה יצאה מאת הא-לוהים. גם בכתובים: "ותסיתני בו לבלעו חינם" - א-לוהים מודה, שהוא זה שפגע באיוב ולא השטן.

להבנת ענינו של השטן ותיפקודו השונה נביא ברייתא המופיעה בגמ':

במתניתא תנא: יורד ומתעה ועולה ומרניו, נוטל רשות ונוטל נשמה. (ב"ב טז ע"א)

ישנם שלשה תפקידים לשטן, אשר אותם ניתן לראות שנית באמירתו של ר"ל באותו עמוד: "אמר ר"ל: הוא שטן הוא יצר הרע הוא מלאך המות."

תפקידו הראשון - "יורד ומתעה", זהו בעצם "הוא יצר הרע" שנמצא באדם ומתעה אותו. תפקידו השני - "עולה ומרגיז", הכוונה בכך היא שהשטן עולה למעלה ומרגיז את הקב"ה, ובעצם משטיף, מקטרג - "הוא שטן"³. תפקידו האחרון הוא "נוטל רשות ונוטל נשמה" - "הוא מלאך המות"; תפקיד זה נותן לשטן את הכח לפגוע באדם על הארץ אולם עדיין ישנו צורך ליטול רשות לפני נטילת הנשמה. לביצוע תפקידו על הארץ, כאשר הוא פוגע פיזית, השטן זקוק לאישור של הקב"ה. לעומת זאת, את שאר התפקידים הוא מבצע על דעת עצמו, ונקודה זו אנו רואים גם אצלנו.

התפקיד של "עולה ומרגיז" הוא זה שמופיע בכל סיפורו של איוב, תפקיד זה בא לידי ביטוי בדיון עם א-לוהים, ובביצועו נראה שיש לשטן ישות נפרדת. לעומת זאת, כאשר הוא יורד לארץ לבצע פגיעה באדם, הוא זקוק ליטול רשות, וכל תפקידו זה נובע משיעבודו לקב"ה. הוא בסופו של דבר שליחו של הקב"ה. כך גם בתשובתו של איוב: הבנת איוב היא, שאת הרע אנו מקבלים מאת הא-לוהים, ולא מגורם אחר. אנו רואים מהפסוקים שאיוב מקבל את הדין ולא מתמרמר על מצבו.

הגמ' מביאה את הדו-שיח בין א-לוהים והשטן ומפתחת אותו לכיוון קצת אחר:

"ויהי היום ויבאו בני הא-לוהים להתיצב על ה' ויבא גם השטן בתוכם, ויאמר ה' אל השטן מאין תבא? ויען השטן וגו' - אמר לפניו: רבש"ע, שטתי בכל העולם כולו ולא מצאתי נאמן כעבדך אברהם, שאמרת לו: "קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה"⁴; ואפילו הכי, בשעה שלא מצא מקום לקבור את שרה [עד שקנה בד' מאות שקל כסף] - לא הרחרר אחר מדותיך! ויאמר ה' אל השטן השמת לבך אל עבדי איוב כי אין כמוהו בארץ" וגו' - א"ר יוחנן: גדול הנאמר באיוב יותר ממה שנאמר באברהם, דאילו באברהם כתיב: "כי עתה ידעתי כי ירא א-לוהים אתה"⁵, ובאיוב כתיב: "איש תם וישר ירא א-לוהים [וסר מרע]... ויהי היום ויבאו בני הא-לוהים להתיצב וגו', ויאמר ה' אל השטן אי מזה תבא ויען השטן את ה' ויאמר משוט בארץ" [וגו']. אמר לפניו: רבש"ע, שטתי בכל העולם ולא מצאתי כעבדך אברהם, שאמרת לו: "קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה"⁶, ובשעה שבקש לקבור שרה לא מצא מקום לקבורה, ולא הרחרר אחר מדותיך!

-
3. תפקיד זה של השטן ניתן לראות גם בספר זכריה "והשטן עומד על ימינו לשיטנו" (זכריה ג', א) שם השטן משמש בתפקיד הקטגור בשמים.
  4. בראשית י"ג, יז.
  5. בראשית כ"ב, יב.
  6. בראשית י"ג, יז.

דיון בשמים

...א"ר לוי: שטן ופנינה לשם שמים נתכוונו. שטן, כיון דהוויא להקדוש ברוך הוא דנטיה דעתיה בתר איוב, אמר: חם ושלום, מינשי ליה לרחמנותיה דאברהם; פנינה, דכתיב...
(כב"ב טו ע"ב - טז ע"א)

הגמ' מציגה הבנה שונה של הדיאלוג בין א-לוהים לשטן. לפי הצגה זו השטן איננו אותה דמות נטולת אינטרסים שמוצגת בתנ"ך, אלא השטן הוא זה שפותח בשיחה עם א-לוהים. השטן, בבואו לפני א-לוהים, איננו טוען שהענה שלילית, להפך יש בפיו מסר חיובי: "שטתי בכל העולם כולו ולא מצאתי נאמן כעבדך אברהם"⁷.

ניתן להבין את דברי השטן ע"פ דרשתו של ר' יוחנן. לפי דרשה זו - "גדול הנאמר באיוב ממה שנאמר באברהם...". - מקבל איוב מעמד בכורה על פני אברהם. עובדה זו היא שהטרידה את השטן, ובעקבותיה אמר: "ולא מצאתי נאמן כעבדך אברהם". העיקר אצל השטן הוא בזה שאברהם "לא היררה אחר מידותיך". גם לאחר הניסיון הראשון של איוב, כשהשטן בא פעם שניה לפני הא-לוהים, הוא טוען באותה לשון "שטתי בכל העולם ולא מצאתי נאמן כאברהם...". גם הפעם טענותיו של השטן אינן באות לשלול את איוב, אלא לשנות את סולם המעמדות, כך שאברהם יהיה מעל איוב. אין כאן רצון לפגוע באיוב - השטן חותר לתת לאברהם את מה שמגיע לו, לפי הבנתו.

בהמשך הגמ', טוען ר' לוי "שטן ופנינה לשם שמים נתכוונו...". כל כוונת השטן היתה לשם שמים. דאגת השטן היתה שמא אברהם יאבד את מקומו ולכן היה צורך בהוכחת אמיתות יראת השמים של איוב. הגמ' לא מציגה את השטן כאחד שיש לו אינטרס לפגוע באיוב, אלא אך ורק לחזק את מעמדו של אברהם.

מדרש שונה (שנערך לאחר חתימת הגמרא⁸) ניתן למצוא באבות דרבי נתן, מדרש זה מוסיף שלב נוסף למהלך המופיע בגמרא:

מה היה תחילתו של איוב? מלמד שהעיד עליו הקב"ה בעצמו: "איש תם וישר ירא א-לוהים וסר מרע", מלמד שבנה פלטורין על הדרכים ועשה להן ד' פתחים כל עובר ושב נכנס אוכל ושותה ומברך לשם שמים נסתכל בו סטן ונתקא בו. הלך סטן ואמ' לפני הקב"ה: רבש"ע, שטתי בכל העולם כולו ולא מצאתי אדם אוהב לפניך אלא איוב בלבד, ואתה העדתה עליו ג' פעמים "איש תם וישר ירא א-לוהים וסר מרע". מעתה תן לי רשות עליו ואסיר את לבו ממך. א"ל הקב"ה: סטן סטן, מה לך אצל איוב עבדי כי אין כמוהו בכל הארץ. אמר לפניו: רבש"ע, תן לי רשות עליו ואסיר את לבו ממך. א"ל הקב"ה הנה כל אשר לו בידך...

פתח איוב ואמ' "ה' נתן וה' לקח, יהי שם ה' מבורך". חזר סטן ועמד לפני הקב"ה אמ' לפניו: רבש"ע, שטתי בכל העולם כלו ולא מצאתי אדם אוהב לפניך אלא איוב בלבד. א"ל הקב"ה: ונתתה עיניך באיוב עבדי. אמ' לפניו: רבש"ע, "עור בעד עור..." מעתה תן לי רשות עליו. א"ל הקב"ה: הנה בידך, רק את נפשו שמור. אמ' לפניו: רבש"ע, משל למה"ד - למלך ב"ז שאמר לעבדו צא ושבור את החבית ושמור ייגה, היאך יכול אני לשמור את נפשו? א"ל הקב"ה: הכבר אמרת לך נפשו שמור? מיד ירד סטן בשמחה גדולה והכה אותו בשחין...

ואמ' (איוב) לפני הקב"ה: רבש"ע, לא יש בינינו מוכיח ישית ידו על שנינו יסר מעלי שבטי ואמתו אל תבעתני היה מודה ומשבח לפני הקב"ה על כל מדותיו ועליו הוא אומר "אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני". באותה שעה האמינו כל באי העולם שאין כמותו בכל הארץ.

א"ל הקב"ה לסטן: סטן סטן, לא כך אמרת תן לי רשות ואסיר את לבו? מיד גער בו הקב"ה נערה גדולה שני "ויאמר ה' אל השטן ינער ה' כך השטן". נזף בו והשליכו מן השמים שני "אכן כאדם תמותו וכאחד השרים תפולו" - זה סטן שהפילו הקב"ה מן השמים...⁹

מדרש זה מציג לנו את השטן בכך שונה שלא ראינו עד עתה. המדרש בתחילתו מתאר לנו את איוב כאיש צדיק, "שבנה פלטורין על הדרכים ועשה להן ד' פתחים כל עובר ושב נכנס אוכל ושותה ומברך

7. ישנו קשר במדרשים בין איוב לאברהם החל משיוך היסטורי "איוב בימי אברהם היה" (בראשית רבה נ"ז, ד). התאמה במחשבותיהם "שני בני אדם אמרו דבר אחד אברהם ואיוב" (בראשית רבה מ"ט, ט). כשהמדובר הוא בהקשר להמתת צדיק עם רשע, וכמעט ישנה התאמה בגורלם "היסורים אותן שבאו על איוב ראוין לבא על אברהם" (במדבר רבה י"ז, ב).

8. ראה - דרכי המדרש והאגדה עמ' 10.

9. אבות דרבי נתן, (מהדורת יונה), פרק ט', הוספה ב' לנוסחא א'.

לשם שמים". הצגה זו של איוב מזכירה את אברהם שהיה אהלו פתוח מכל הכיוונים לאורחים¹⁰. נקודת דמיון נוספת נעוצה בעובדה שאורחיו של אברהם ברכו בסוף סעודתם, דבר המובא גם במדרש זה - לגבי איוב. בעקבות כך, השטן בסירור בארץ שם לב ש"לא מצאתי אוהב לפניך אלא איוב". גם כאן המדרש רומז לכך ש"אברהם אוהבני" (ישעיה מ"א, ח), והשטן רואה שבעצם איוב הוא אוהבו האמיתי של א-לוהים. יש פה רמז עקיף למה שמופיע בגמ' בהקשר להשוואה בין אברהם לאיוב.

אולם, שלא כמו בגמרא בבבא בתרא - שם השטן רוצה לעזור לאברהם, ומטרתו לשם שמים - כאן הוא רוצה לפגוע באיוב. "נסתכל בו שטן ונתקנא בו". השטן מביט על איוב ומקנא בו. קנאה הינה בעלת נגיעה אישית, ולעיתים בעקבותיה ישנו רצון לפגוע. דוגמא לכך היא פרשת יוסף ואחיו: "ויקנאו בו אחיו" (בראשית לו יא). לאחר תיאור הקינאה, האחים פוגעים ביוסף. סוג אחר של קנאה היא קנאה לשם שמים, לדוגמא קנאת פנחס: "פנחס... השיב את חמתו... בקנאו את קנאתי" (במדבר כ"ה, יא), גם אצל פינחס ישנה פגיעה בזמרי בעקבות הקנאה¹¹.

כמו בכל מידה, גם את הקנאה ניתן להפנות לאפיקים חיוביים ושליליים, וכל מקרה יש לבדוק לגופו האם הקנאה היא חיובית או שלילית. בתחילתו של המדרש לא ברור אם קנאת השטן היא אמיתית, או בעלת גוון אישי. רק בסוף המדרש, בו רואים שאמונת איוב היא אמיתית, אנו רואים שקנאת השטן הינה מזויפת. כאשר א-לוהים משליך את השטן מהשמים, נראה שהשטן הינו בעל אינטרס וקנאתו הינה אישית, אחרת לא היה מקום להוספה זו של המדרש, שלא מופיעה בפסוקים עצמם. בעקבות כך ברור, שפנייתו של השטן לא-לוהים, היא להסיר את לב איוב מאמונתו בא-לוהים. אולם, לא מופיע שום נימוק לרצונו זה, הדבר היחיד שמופיע הוא הבקשה מצד השטן לפני א-לוהים לפגוע באיוב.

לאחר שתי בקשות זהות של השטן: "מעתה תן לי רשות עליו ואסיר את לבו ממך", הקב"ה נעתר לבקשת השטן ונותן לו רשות לפגוע באיוב. המדרש מתאר את פגיעת השטן באיוב, ולאחר מכן את תגובת איוב, שמקבל עליו את הדין. המדרש ממשיך לתאר את סיפור איוב, ומביא את השיח השני בין השטן לא-לוהים. השטן רואה שאוהבו העיקרי של הקב"ה בארץ למרות הכל הוא איוב, וכתוצאה מכך פונה אל א-לוהים ומבקש הפעם להרוג את איוב. הקב"ה לא מסכים לכך, אך נותן לו רשות לפגוע בגופו. השטן מגיב באמרו שזה בלתי אפשרי, אולם לאחר שהקב"ה חוזר על דבריו, יורד השטן בשמחה עצומה¹² לפגוע באיוב. גם כאן אנו רואים אינטרס ברור של השטן לפגוע באיוב והנאה של השטן מכך. בסופו של המדרש מופיע המשך לתיאור היחסים בין הקב"ה לשטן, שלא מופיע במקורות האחרים, והוא שהקב"ה משליך את השטן מן השמים. המשך אותו הזכרנו לעיל. ניתן לראות את עונשו של א-לוהים לשטן כמידה כנגד מידה. כשם שאיוב סבל, כך גם השטן סובל בסופו של דבר.

סיכום

אם ננסה להבין את תפקיד השטן, נראה בכל אחד מהמקורות הבנה אחרת של תפקידו: בספר איוב עצמו אין לשטן שום אינטרס משל עצמו, וכל דבריו הם אך ורק תגובה לדברי הקב"ה, שמתאר את איוב בצורה אוטופית. אין לשטן כל רצון, מניע אישי או סוג של הנאה במה שהוא עושה, בדיון עם א-לוהים הוא מציג נקודת מבט שונה כמפתח להבנת אישיותו של איוב, ולאחר מכן מתפקד כשליח בלבד. בפסוקים א-לוהים הוא זה שפונה אל השטן ומדבר איתו לגבי איוב. לעומת זאת, במדרשים הפניה באה מצד השטן כלפי א-לוהים:

הגמ' בבבא בתרא מציגה את השטן באור אחר שבו לשטן יש כבר רצון אישי, ולכן הוא זה שפונה לא-לוהים. אולם את אותו הרצון השטן מנסה להפנות לכיוון חיובי: "שטן ופנינה לשם שמים נתכוונו", כל מטרתו הוא לחזק את מעמדו של אברהם, שלדעת השטן נחלש עם הופעת איוב, ולא בהכרח לפגוע באיוב.

10. עפ"י בראשית רבה מ"ח, ט.
 11. במדרש מתוארת השאלה של השבטים האם קנאתו של פנחס היא אמיתית או שמה חיצונית ונגועת אינטרסים אישיים (במדבר רבה כ"א, ג).
 12. ניתן להשוות את התיאור פה לדברי ר' לוי בגמ' בב"ב, המובאים באותו הקשר ש"גדול צערו של השטן יותר משל איוב", והדבר המעניין הוא - שגם בגמ' מביאים את המשל למלך שאמר לעבדו שבור את החבית ושמור את יינה. ההבדל בין המקורות הוא, בב"ב מציגים את צערו של השטן, ואילו פה בסופו של דבר השטן יורד בשמחה עצומה למרות שהוא שמור את "יין החבית".

דיון בשמים

במדרש באבות דרבי נתן ניתן לראות, שאותו רצון של השטן נוטה לכיוון השלילי - רצון לפגוע. גם כאן השטן הוא זה שפונה לא-לוהים. אך לשטן יש נגיעה אישית: "נסתכל בו שטן ונתקנא בו". השטן רואה את איוב כאוהב ה', ורצון השטן הוא להסיר את לב איוב מעם ה'. המדרש לא נותן שום סיבה לרצונו זה של השטן, והוא מדגיש זאת בחזרתו על דבריו של השטן. בשלב השני של הסיפור מתוארת חזרה על דברי השטן, אך מתוארת גם ירידתו של השטן לפגוע באיוב. סופו של המדרש, מוסיף לנו שלב שלישי ביחסים בין א-לוהים לשטן שלא מופיעים בפסוקים. בשלב הזה, לאחר שהקב"ה רואה שלשווא השטן קיטרט על איוב, וקנאתו לא היתה אמיתית, הוא משליכו מן השמים.

ניתן לראות בכך התפתחות בדמותו של השטן: החל מהפסוקים, שם תפקידו הוא יועץ בלבד ושליח של א-לוהים, הכפוף לרצון הא-ל. בגמ', השטן מוצג כבעל רצון אישי, אך חיובי, לכן הפניה היא מצד השטן ונראה שהוא בעל תפקיד דומיננטי יותר בסיפור¹³. לבסוף המדרש באבות דרבי נתן, אשר כאמור לעיל, נערך אחר חתימת התלמוד מתקדם שלב נוסף. לאור מדרש זה מוצג השטן לא רק כבעל רצון עצמי גרידא, אלא כבעל נטיה לרוע אשר מתבטאת ברצונו לפגוע באיוב. המדרש סובב סביב שני צירים, האם אמונתו של איוב היא אמיתית, והאם קנאתו של השטן היא אמיתית.

ניתן לומר שהקבלה בין השטן ובין הרצון להרע, התפתחה עם הזמן: החל מהשטן בפסוקים, שאין הוא כלל מיצג את הרע, אלא מגולם כשליח מבצע בלבד, ממשיכה בגמ' בה השטן איננו רק שליח, אלא בעל רצון אוטונומי בסיפור, וכלה באבות דרבי נתן, שם כבר ישנה הקבלה מלאה בין השטן לבין הרצון להרע.

---

13. מתאים לכך המדרש בגמ' בב"ב: "אמר רבי יוחנן: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, כאדם שמשיתין אותו וניסת".